

Болатова Г.Ж.,

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті, ф. ғ. д.,
Алматы қ., Қазақстан, e-mail: Gulzhan5055@mail.ru

ЖАҢА «АБАЙ ЖОЛЫ»: А. КИМНІҢ АУДАРМАСЫНДАҒЫ КЕЙБІР ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Мақала М.О. Әуезовтің қаламынан туған «Абай жолы» роман-эпопеясының Анатолий Кимнің аудармасымен 2007 жылы жарық көрген орыс тіліндегі нұсқасына, ол туралы айтылған пікірлерге, сондай-ақ оның кейбір ерекшеліктеріне арналады. Аталған аударма бұрынғыларына қарағанда ұлттық ерекшеліктерді кеңінен көрсетуді мақсат етеді әрі онда кеңестік кезеңде жарық көрген орысша нұсқаларында кездеспейтін көптеген эпизодтар мен детальдар толық қамтылады. Романның әлемдік деңгейде мойындалуына және кеңінен зерттелгеніне қарамастан, оның жазылу және басылу тарихында, текстологиясында, аударма инварианттарын жасауда және көптеген басқа да маңызды тарихи-теориялық салаларында шешілмеген мәселелер бар. Белгілі орыс жазушысы А.А. Кимнің жаңа аудармасы абайтанушылардың, әуезовтанушылардың және көркем аударма саласы мамандарының үлкен қызығушылығын туғызды. Осы аудармаға қатысты көптеген дереккөздерде алуан түрлі, тіпті қарама-қайшы мақалалар, пікірлер жарияланып жатты.

Әдебиеттанушылар арасында қызу талқыланды аударма туралы мақала авторы да өзінің дәлелді пікірлерін келтіреді.

Түйін сөздер: қазақ әдебиеті, көркем аударма, ұлттық болмыс, мәтін, көркем аударманы талдау, тіл.

Bolatova G.Zh.

New «Abai's Path»: Some peculiarities of A. Kim in translation

This article is devoted to a new translation of the epic novel «Abai's path» by the great Kazakh writer M.O. Aueзов, published in 2007, to its peculiarities. The author carefully studies and analyzes various opinions of literary scholars about this translation. The new translation, unlike the previous ones, is more verbose, because in the work on it the translator had more opportunities and freedom to recreate the national identity. In it there are many episodes and details showing the national color, which are not present in the translations made in the Soviet era. Despite the world recognition and wide study of the novel, in the history of its writing, publication, and in many other important historical and theoretical areas, unresolved issues are revealed. A new translation of a famous Russian writer A.A. Kim caused the keen interest of scholars of Abai's creativity studies, Aueзов's creativity studies and specialists in the field of artistic translation. There appeared a large number of diverse, mutually exclusive articles, responses, reviews of this translation.

Key words: Kazakh literature, literary translation, national reality, text, analysis of literary translation, language.

Болатова Г.Ж.

Новый «Путь Абая»: некоторые особенности перевода А. Кима

Данная статья посвящается новому переводу романа-эпопеи «Путь Абая» великого казахского писателя М.О. Ауэзова, вышедшему в свет в 2007-м году, его особенностям. Автор тщательно изучает и анализирует различные мнения к данному переводу специалистов-литературоведов. Новый перевод, в отличие от предыдущих, более многословен, потому что

в работе над ним у переводчика было больше возможностей и свободы, чтобы воссоздать национальное своеобразие. В нем встречается много эпизодов и деталей, показывающих национальный колорит, чего нету в переводах, сделанных в советское время. Несмотря на мировое признание и широкое изучение романа, в истории его написания, издания и во многих других важных историко-теоретических сферах обнаруживаются нерешенные вопросы. Новый перевод известного русского писателя А.А. Кима вызвал острый интерес абаеведов, ауэзоведов и специалистов в области художественного перевода. Появилось большое количество разноплановых, взаимоисключающих статей, откликов, рецензий на этот перевод.

Ключевые слова: казахская литература, художественный перевод, национальная действительность, текст, анализ художественного перевода, язык, художественный мир.

М.О. Әуезовтің қазақтың ұлттық болмысының көркем жинағы іспеттес «Абай жолы» роман-эпопеясының семантикасы мен сигнификаты күні бүгінге дейін тек абайтанушы және әуезовтанушы ғалымдардың ғана емес, сонымен қатар көркем аударма мамандарының да ерекше назарын аударуда. Өйткені, роман әлемнің көптеген тілдеріне аударылғандықтан, оның түрліше тәржімалық интерпретациялары кездеседі.

Романның әлемдік деңгейде мойындалуына және кеңінен зерттелгеніне қарамастан, оның жазылу және басылу тарихында, текстологиясында, аударма инварианттарын жасауда және көптеген басқа да маңызды тарихи-теориялық салаларында шешілмеген мәселелер бар. Бұл жайлы әуезовтанушы ғалым Р. Нұрғали: «Мұхтар Әуезов – әлемдік мәдениетке қомақты үлес қосқан, ұлттық әдебиетімізді асқақтатқан ұлы суреткер. Сондықтан, оның мұрасы жан-жақты әрі көпәспектiлi зерттеу нысаны болуы тиіс. М.О. Әуезовтің шығармалары қазақ эстетикалық ой тарихындағы ерекше құбылыс ретінде бейнелеу, жанрлық, көркемдік-идеялық жағынан да, жазушылық эволюциясы және аса ізденімпаздығы тұрғысынан да кеңінен талдауды талап етеді», – деген пікірді айтады [1, 247].

Эпопеяға деген үлкен қызығушылық, онда алғаш рет қазақ болмысының тарихи әлемі қазақ руханиятының құрамдас бөлігі болып табылатын ерекше салт-дәстүрімен, көшпенділердің өзіне ғана тән тұрмыс салтымен, қайталанбас табиғатымен, әдет-ғұрыптарымен, өнерімен тұтастыра көркем суреттелгендігімен де байланысты. Жазушы бай әрі бейнелі тілмен осы жайттарды қазақ халқына етене жақын көркемдік құралдармен, тәсілдермен өзіндік образдық пішінге жинақтаған. Осы ерекшелікті өз еңбектерінде белгілі әуезовтанушы Ж. Дәдебаев та атап көрсетеді. Оның ойынша, М.О. Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясының құрылымындағы дәстүрлі халық мәдениеті материалдары ерекше терең көркемдік-танымдық маңызға ие. Эпопеяның поэтикалық жүйесінде дәстүрлі

халық мәдениетінің материалдары ұлттың тілдік танымының денотатын білдіретін фактілермен табиғи бірлікке бағындырылғанын аңғаруға болады [2, 31].

Роман-эпопеяның ұлттық ерекшеліктерінің алуан тұстары ішінара біраз зерттеулерге нысан болды, алайда тоталитарлық идеологиялық жүйенің салдарынан эпопеяның ұлттық ерекшеліктері жан-жақты зерттелмей келді, ұлттық сана-сезімнің шынайы көрінісі болған шығарманың ішкі терең мазмұнын ашудың мүмкіндігі болмады.

Көптеген мамандардың эпопеяның ұлттық әлемін қайта жаңғырту проблемаларының түрлі қырларына деген пікірлері романның соңғы аудармасындағы ұлттық болмыстың өзіндік ерекшеліктерін жаңаша ізденіс тұрғысынан зерттеуге байланысты біршама дау тудыра бастады. Белгілі орыс жазушысы А.А. Кимнің жаңа аудармасы абайтанушылардың, әуезовтанушылардың және көркем аударма саласы мамандарының үлкен қызығушылығын туғызды. Осы аудармаға қатысты көптеген дереккөздерде алуан түрлі, тіпті қарама-қайшы мақалалар, пікірлер жарияланып жатты.

Роман-эпопеяның орыс тіліндегі жаңа аудармасына айтылған пікірлер мен сындарды талдай келе, оған берілген алуан түрлі бағаларды, көзқарастарды, жаңа ұстанымдарды анықтадық.

Соңғы аударма нұсқасы мен түпнұсқаны салыстырмалы талдау саласында кейінгі жылдарда қызмет етіп жүрген зерттеушілердің арасында А. Жақсылықов, Г. Бельгер, Н. Сағындықова, Г. Қазыбек, К. Алпысбаев, А. Анастасьев, Г. Қазақбаева, М.М. Әуезов, Ж. Каракузова, С. Ананьева, Г. Елеуқенова, Б. Канапьянов сияқты зерттеушілерді атап көрсетуге болады. Олардың барлығы өз мақалалары мен монографияларында роман-эпопеяның түпнұсқасы мен орыс тіліндегі аудармасының ұлттық ерекшелік саласына қатысты пікірлерін айтады.

Бүгінгі таңда жазушы шығармаларының орыс тіліндегі аудармасына қатысты жан-жақты

пікірлер айтылып, түрлі көзқарастар мен жаңаша ұстанымдар да қалыптасқан.

С.В. Ананьева жаңа аударманың маңызын: «Каждый новый перевод, безусловно, обогащает литературу... Число читателей переводов значительно превышает число читателей оригинала. Несомненно одно, – пишет исследовательница, – новый перевод «Пути Абая» – значительное событие в культурной жизни нашей страны. Жизнь и судьба великого Абая, истоки его поэтического мастерства, многогранное поэтическое и философское наследие всегда будут привлекать внимание вдумчивых и любознательных читателей» [3, 156], – деп дәйекті түрде көрсетеді.

Г. ЕлеуKENOVA ұлттық колоритті аудармада қайта жаңғыртудың қиындығын, этномәдени лексиканың орыс тілінде көрініс табуының күрделі екендігін айтады. Ғалымның пікірінше, поэзия көркем прозадан басым түседі. Әуезов те осыдан қауіптенді, оның үстіне, проза ұлы ойшылдың, кемеңгер ақынның ұлы бейнесін, тарихи тұлғасын ашып көрсетуі тиіс еді. Оның әсерлілігі басқа тілге көркем аудару барысында бәрібір азаяды. [4, 69].

Қазақ әдебиеті проблемаларына қатысты бірнеше мақалалар мен монографиялар жазған ғалым әрі кәсіби аудармашы Н. Анастасьев жаңа аудармаға оң баға беріп, орыс тілінде ұлттық колоритті қайта жаңғыртудың, этномәдени лексиканы берудің қиын екенін ерекше атап өтеді: «Новый перевод прострочен многообразными понятиями, которых нет в русском языке и которые вряд ли когда-нибудь в него войдут: *байбише, токал, барымта, байге, айтыс* и так далее. Иные сопровождаются пояснительными сносками, другие тут же дублируются на русском. Прием не новый, таким способом всегда создается местный колорит, но ведь как легко было соскользнуть в чистую экзотику, как просто впасть в искусственный орнаментализм.

Ничего этого у Кима нет – ни экзотики, ни орнамента, ни даже, рискну сказать, местного колорита. Потому что на самом деле никакой это не колорит, но словесный образ целой культуры...» [5].

Соңғы аудармаға қатысты бүгінгі таңда қолда бар әдеби-сын материалдарына негізделі отырып, көптеген әдебиеттану эсселері мен аудармаға арналған мақалаларда жаңа аударма туралы біраз жылы пікірлердің бар екенін байқауға болады. Мысалы, С. Құттықадам: «Кимнің аудармасын оқи отырып, романды орыс тілінде оқып отырғаныңды ұмытып та кетесің. Аударма әуезділігі жағынан түпнұсқасына

соншалық жақын. Анатолий Кимнің мұндай нәтижеге қол жеткізуінің сыры неде? Меніңше, көптеген жағдаяттар оған ықпал етті. Бастысы, оның ірі прозаик ретіндегі тәжірибесі мол, ол роман жанрының барлық қиындықтары мен қырсырын, жазушының образдар құрылысын, оның психологиясын жақсы біледі, сондықтан да ол «Абай жолының» жүрек тынысын тереңнен сезіне білді», – дейді [6, 29-30].

Соңғы аударма жайында аудармашы әрі әдебиеттанушы Г.К. Бельгер объективті пікір білдіріп, жаңа көзқарастар қалыптасып жатқан тұста роман-эпопеяның жаңа аудармасы қажет екендігін бұрыннан ескертіп келе жатқанын, А. Кимнің аудармасына шын қуанғанын айтады [7, 114].

Соңғы аудармаға ол жайлы айтылып жатқан алуан түрлі пікірлер мен көзқарастарды зерттеген ғалым А. Жақсылықов барынша адекватты пікір білдірді деуге болады. Зерттеушінің айтуынша, ұлы шығарманың аударма вариантына қарсылық білдірушілер де табылады. Олар өз сөздерінде негізінен мына аргументті алға тартады, бірінші аударма тікелей автордың қатысуымен іске асырылған болатын. Сондықтан да бірінші аударманың әрбір сөзі, сахнасы, эпизоды, М.О. Әуезовтің тікелей өзі бақылап отырғандықтан, түпнұсқасымен толық мәндес болып келеді. Бұл аргумент, әрине, өте дәйекті әрі негізді екенінде дау жоқ [8, 3].

Одан әрі зерттеуші былай жазады: «Анатолий Кимнің М.О. Әуезов прозасының ең жақсы аудармашысы болуға басты үміткерлердің бірі. Өйткені оның аудармасының стилі толық, экспрессивті бояуы жақсы берілген, бірінші аудармада кездеспейтін көптеген эпизодтар мен детальдарды көруге болады.

Анатолий Кимнің шеберлігі мен стильдік ерекшелігі оның жаңа аударма еңбегі арқылы анық аңғарылады. Мұның барлығы тапсырыс берушінің күткенін береді, аса ауқымды еңбектен көзделген түпкі мақсат пен міндеттерге сай келеді. Бірақ дәл осы жерде Анатолий Ким секілді тәжірибелі аудармашының жол берген кемшіліктері туралы да айта кеткен жөн. Ол басты мақсатқа өте жақын келді, бірақ аудармада жүйелі сипатқа ие кемшіліктер көзге түседі. Біздің пікірімізше, олар аудармашының асығыстығынан және арнайы этнолингвистикалық редакторлық сараптаманың болмауынан туындаған» [8, 3].

А. Жақсылықов кемшіліктерді үш топқа бөліп қарастырады: а) аудармашы қазақ халқының ұлттық менталитетін өрнектейтін этномәдени

және этнопсихологиялық алғышарттарды ескермейді; ә) қазақ ру-тайпаларының шежіресін, құрылымы мен қатынастарын шатастырып алады, б) аудармашы XIX ғасырдағы қазақ қыздарының лексикасында модернизмдерді (сленгилер мен урбанизмдерді) қолданады [8, 4].

Аудармаға деген алуан түрлі көзқарастар мен берілген бағалардың көптігінің өзі ғылымның қазіргі тенденцияларын, оның үздіксіз даму процестерін, оның түрлі бағыттарының маңыздылығын көрсетеді. Сол бағыттардың бірі – роман-эпопеяның көркем аудармасы. Роман-эпопеяның жаңа аудармасының бұрынғылармен салыстырғандағы сапа ерекшеліктеріне қарамастан, әлем әдебиетінен ойып тұрып орын алатын осы туындының ең дұрыс аудармасы жөніндегі проблемалар өзектілігін жою емес.

Басқа тілдердегі көптеген аударма варианттарын жинақтай талдау осы проблеманы мүмкіндігі барынша тезірек шешу қажеттігін талап етеді. Көркем аударманың жекелеген мәселелеріне байланысты туындайтын теориялық пікірталастар полемикалық дискуссия күйінде қалып келеді.

Әуезовтанушы ғалымдардың әрбір жаңа ұрпағы тарихи кезеңдерде үнемі бой көрсетіп отыратын көркем аударма проблемаларына назар аударады, роман мен оның басқа тілдердегі көркем аудармасына қатысты жаңа-жаңа өзекті мәселелерді қозғайды. Сондықтан да эпопеяның орыс тіліндегі аудармасы ең жоғары сапа шыңына шықты деп айтуға әлі ерте деп ойлаймыз.

Көркем аударманы талдау процесінде портреттік және тілдік суреттемелер, сипаттамалар ерекше назар аударуды қажет етеді. Эпизодтық көріністер адам ішкі жанының тұңғиықтарын, даму ерекшеліктерін ашады, қазақ халқының ұлттық өмірінің өзіне ғана тән сипаттарын көрсетеді.

Ұлттық-мәдени заңдылықтардың жаңғыруы проблемасына қатысты дәл пікір айтқандардың бірі Е. Құрманбаев болды. Оның айтуынша, Әуезов шығармаларын аударуға қойылатын басты талап – сөздердің де, композицияның да, стильдің де төл ерекшеліктері мен қасиеттерін сақтауда деп түсінген дұрыс. Ештегені қалыс қалдырмау керек, бірде-бір сөзді тастамау керек. Әуезовте басы артық дүние болмайды. Аудармашы түпнұсқаның тіліне терең бойлауы тиіс, оның орысша мәтіні қазақы болып шығуынан қорықпауы керек. Мұхтар Әуезовтің мөлдір аспан секілді таза тілін барынша сақтау арқылы ғана аударманың мәні толық ашылады [9, 42].

Шынында да шебер суреткер айрықша мінездерді, биік тұлғаларды, кейіпкерлердің ішкі жандүниесін нәзік қылқаламмен суреттегендей көз алдына келтіреді. Бұл ретте қаламгерге ұлтының өмірі мен мәдениеті туралы білімінің молдығы, ұлттық сана-сезімді бойына сіңіре өскені көп көмек болғаны сөзсіз.

Ұлттық ерекшелікті жаңғырту мен көркем мәтіннің аударма барысындағы хронологиялық бейімделуі – қазіргі аударматану ғылымындағы өзекті әрі тірек проблемаларының бірі болып табылады. Оның ерекше маңызын көрсететін тағы бір жайт, тек тілдің бай мүмкіндіктерін ғана көрсетпейді, сонымен қатар тілдік құралдар арқылы шығарма көркемдік әлемінің алуанқырын да бейнелейді. Ұлттық ерекшелік тілден, образдардан, кейіпкерлердің өзара қатынастарынан, табиғат көріністерінің ерекшеліктерінен және басқа да заңдылықтардан байқалады.

Басқа да заңдылықтар дегеніміздің өзі бас қаһарманның ішкі жан дүниесін тікелей зерттеумен, жазушы М.О. Әуезовтің роман-эпопеяны дүниеге әкелуіне басты өлшем міндетін атқарған дүниетанымымен байланысты болып келеді.

Осы тұрғыдан алғанда, жазушы және басқа көптеген аудармашылар тарапынан бас қаһарманның нақтылы тарихи және әлеуметтік жағдайлардағы ұлттық психологиясын ашу үшін қолданылған шығармашылық әдістердің байлығы мен ерекшеліктеріне тоқтала кеткен жөн. А. Кимнің аудармасы ғалымдардың қызу талқысына түсті. Соның нәтижесінде эпопеяның орыс тіліндегі аудармалары ұлы қазақ жазушысының шығармашылық шеберханасының бай әлемін барынша әйгілей көрсетуіне жағдай жасалды.

Соңғы орысша аудармаларын зерттеу нәтижесінде шығарылған негізгі қорытындылар бір арнаға саяды: М.О. Әуезовтің роман-эпопеясын орыс тілінде толығымен қайта жаңғырту мәселесі әлі де болса түбегейлі шешімін тапқан жоқ.

Осылайша, роман-эпопеяның орыс тіліндегі аудармалары әлі күнге сапа жағынан жетілдіру қажеттігін талап етеді. Демек, оның басқа тілдердегі аудармалары да толыққанды талдау жасауды қажет етеді, өйткені басқа тілдерге орыс тілінен аударылғаны белгілі.

Аударма барысында тәржімандарға жазушының тілі мен стилі біршама қиындықтарды туындатады. Суреткер тілі бейнелеуіш құралдарға бай әрі терең мазмұнды болып келеді. Сондықтан да аудармашылар кей жағдайларда автор ойын, жазушының затты әлемін, оның кейіпкерлерінің

сөйлеу мәнерінің өзгеруіне байланысты туындайтын мағына түрленуін түсіне алмай қалып жатады.

Роман-эпопеяның орыс тіліндегі соңғы аудармасын талдау барысында оған берілген жаңаша бағалар, ұстанымдар мен көзқарастар айқындалып, жүйеленді. Мұның бәрі қазіргі әуезовтанудың тенденцияларын, оның үздіксіз даму үстінде екендігін, оның түрлі бағыт-

тарының нәтижелілігі мен болашағын көрсетеді.

Соңғы жарияланған көркем аударманы талдау мысалында және соңғы жылдардағы ғылыми жарияланымдарды проблемалық талдау негізінде қазіргі әуезовтанудың жаңа тенденцияларын айқындап, оның алдағы уақыттағы дамуының ғылыми негіздерін көрсету қажеттілігі артып отыр.

Әдебиеттер

- 1 Нұрғали Р. Қазақ әдебиетінің алтын ғасыры. – Астана: Күлтегін, 2002. – 528 б.
- 2 Дадбаев Ж. Традиции М. Ауэзова и образцы традиционной культуры в структуре современного казахского исторического романа. Материалы второй международной научно-теоретической конференции «М. Ауэзов и мировая литература». – Алматы: Қазақ университеті, 1999. – С. 31-39.
- 3 Ананьева С. «Путь Абая» М.О. Ауэзова в переводе А. Кима // Керуен. – 2009. – №2. – С. 136-157.
- 4 Елеуқенова Г. Академик З. Ахметов и его исследование «Мастерство писателя: черты поэтики» // Академик Зәки Ахметов және бүгінгі қазақ әдебиеттану ғылымының өзекті мәселелері. – Алматы: Unigue service, 2008. – С. 66-69.
- 5 Анастасьев Н. Третье свидание // Әдебиет айдыны. 2007. – № 44 (141) – С. 9.
- 6 Куттыкадам С. Заветы Мухтара // Мысль. – 2007. – № 11. – С. 28-30.
- 7 Бельгер Г. Жизнь-эпопея (эссе-триптих, статьи). – Алматы: Жибек жолы, 2009. – С. 144.
- 8 Жаксылыков А.Ж. Особенности нового перевода романа-эпопеи М.О. Ауэзова «Путь Абая» на русский язык // Актуальные проблемы переводоведения и литературной компаративистики: Материалы республиканской научно-теоретической конференции. – Алматы, 2009. – С. 3-9.
- 9 Курманбаев Е. Серебряные вязи слов на холмах моей родины // Евразия. – 2002. – № 3. – С. 41-43.

References

- 1 Nurghali R. Qazaq adebietinin altyn ghasiri. – Astana: Kultegin, 2002. – 528 b.
- 2 Dadebaev Zh. Traditsii M. Auezova i obraztsi traditsionnoy kul'tury v structure sovremennogo kazakhskogo istoricheskogo romana. Materialy vtoroy mezhdunarodnoy nauchno-teoreticheskoy konferensiy «M.Auezov i mirovaya literatura». – Almaty: Qazaq universiteti, 1999. – S. 31-39.
- 3 Anan'eva S. «Put' Abaya» M.O. Auezova v perevode A. Kima // Keruen. – 2009. – №2. – S. 136-157.
- 4 Eleukenova G. Akademik Zaki Ahmetov i ego issledovanie «Masterstvo pisatelya: cherty poetiky» // Akademik Zaki Ahmetov jane bugingi qazaq adebiettanu gylymynyn ozekti maseleleri. – Almaty: Unigue service, 2008. – S. 66-69.
- 5 Anastas'ev N. Tret'e Svidanie // Adebiet aydini. 2007. – № 44 (141) – S. 9.
- 6 Kuttikadam S. Zaveti Muhtara // Misl'. – 2007. – № 11. – S. 28-30.
- 7 Belger G. Jizn'-epopeya (esse-triptih, stat'i). – Almaty: Jibek joly, 2009. – С. 144.
- 8 Jaksilikov A.Zh. Osobennosti novogo perevoda romana-epopey M.O. Auezova «Put' Abaya» na ruskiy yazik // Aktual'nye problemy perevodovedeniya I literaturnoy komparativistiki: Materialy respublikanskoj nauchno-teoreticheskoy konferensii. – Almaty, 2009. – S. 3-9.
- 9 Kurmanbaev E. Serebryanye vyazi slov na holmah moey rodiny // Evraziya. – 2002. – № 3. – S. 41-43.